



Osmanlı Tarihinde İslâmiyet ve Devlet

Halil İnalçık,

İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, 2018, 247 sayfa, ISBN:978-605-332-786-8.

Ahmet Cengiz KARAGÖZ*

Kitap, yazarın; Türklerin İslâmiyet'e girişinden itibaren, ağırlıklı Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluş aşamasını kapsayan tarih dilimine dair bir kısım araştırma ve makalelerini Türk devletlerinde sekülerleşme sürecine ışık tutacak şekilde derli toplu halde sunmakta, önsöz, giriş, altı bölüm, notlar, kaynakça ve dizinden oluşmaktadır.

* Avukat, Em. Sb., acengizkaragoz@gmail.com

Araştırma ve makaleler; ilave metinlerle irtibatları sağlanarak, genelden özele bir konu ve fikirler zinciri halinde ve fakat tekrar, takdim ve tehirlerle kitaplaştırılmıştır. Altı bölümün başlıkları sırasıyla; Osmanlı Uç Toplumunda İslam, *Padişahlık Dönemi:Şeriat ve Kanun*, Onyedinci Yüzyılda Dinî Hareketler, *Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi (1839-1918)*, *Batılılaşma*, İslâm-Hıristiyanlık Tartışmaları(1354-1662), *Overview'dır*. İslâm-Hıristiyanlık tartışmaları bölümü ilk kez bu kitapta yayınlanmıştır. Bölümlerin adları ve sırasından da kolayca tespit edileceği üzere yazar; Türkiye Cumhuriyeti'ne yansımaları da dahil olmak üzere, beylikten itibaren Osmanlı Devleti'nin İslamiyet'le ve alakadar müspet-menfi toplumsal baskı gruplarıyla ilişkilerini ihtisası gereği bir hukukçu olarak değil, sosyal tarihçi kimlikle incelenmiş, döneme ait çok sayıda müessese ve kavramı kolayca anlaşılacak şekilde takdim etmiştir.

Önsözde yazar kitabını tanıtmıştır. Osmanlı Devleti'nde dinin tarihi ile ilgili önemli eserlerin yazarlarını, yayın tarihlerini, buldukları yerleri, türlerini de belirten kılavuz niteliğinde toplu bir bibliyografya noksanına işaret eden yazar, kitabını tamamlayan eserlerin isimlerini verdikten sonra notlar ve kaynakça bölümünde okuyuculara; dip notla desteklenen, bölümlere göre tasnif edilmiş geniş bir eser listesi sunmuştur. Yazarın kendi ifadesi ile amacı; Osmanlı Devleti'nde dini hareketlerin genel tarih ve siyaset bakımından etkileri üzerinde durmaktır.

Girişte yazar “Din ve Devlet” başlıklı adı altındaki kısımda “Şeriat, Kanun, Devlet” makalesine yer vermiştir. Makalede; Müslüman Türk devletlerinin kuruluşuna rastlayan dönemde, kaynağı insan olan örfün (törenin) önem kazanması, sultani kanunlarla hukukileştirilmeleri ve Kur'an ve sünnete dayanan dinin sıkı yorumuna tabi İslam Hukuk tarihinde yeni bir devrin açılması konusunu işlemektedir. Daha geniş bilgi için yazarın Türkiye Günlüğü Dergisinin 58. sayısında yayımlanan “Türk Devletlerinde Sivil Kanun Geleneği” isimli makalesinin okunması tavsiye edilir. “Orta-Asya Karahanlı Devlet Geleneği; Kutadgu Bilig'de(1069) Devlet ve Din” kısmında ise Kutadgu Bilig özelinde töreye bağlı devlet anlayışı ve bu anlayışın tarihi kökleri üzerinde durmaktadır.

Osmanlı Uç Toplumunda İslam bölümü iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda “Osman Gazi, Uc Toplumu ve Kültürü” başlığı ile Anadolu'nun Türkleşmesinde kolonizatör dervişlerin rolleri, ihya ettikleri dağda ve kırdaki boş toprakların vakıflara, vakıfların Türkmen göçlerini cezp ederek köylere dönüşmesi, günümüze kadar intikal eden fütüvvet yani centilmenlik ve kardeşlik disiplini içinde ortaklaşa çalışma, yolcu ve fakirlere hizmet anlayışı ve Müslüman Türk geleneğinde gaza ve gazilik kavramları, İkinci kısımda ise birinci kısmı özele indirgeyerek “Osmanlı Ucunda Ahiler, Fakılar, Kalenderî Dervişler” başlığı ile Osmanlı uç toplumunun hukuki ve sosyal hayatını örgütleyen ahiler ve fakılar ve ahilerde fütüvvet anlayışı açıklanmaktadır.

Bu bölümde “Kutbiyye anlayışı” üzerinde yeterince durulmamış, ikinci kısımdaki “Kalenderî Dervişler” başlığı ise metinde karşılığını bulamamıştır. Fikri bütünlük için sonraki bölümdeki “Kalenderiler ve Devlet; Otman Baba ve Fatih Sultan Mehmet” kısmının bu ikinci kısımdan hemen sonra okunması tavsiye edilir. Böylece; Türk toplumunda kutbiyye anlayışı etkisindeki “*Türkmen Müsafirîn*” ile köyler ve şehirlerde yerleşik hayata geçmiş, medrese ve fakıların nüfuzu altında

“Sünniliği benimsemiş Türk nüfusunun” kültürel farklılaşması, bu farklılaşmanın; beylik dönemi, sonrası ve halihazırdaki toplum-devlet ilişkilerine etkileri daha kolayca anlaşılabilir ve günümüzdeki “kutbu’l-aktâb” yani dünya ve ahiret olayları üzerinde kontrol kurma iddiasındaki FG gibi kişiler ve bunların hiyerarşik olarak kademelenmiş müntesiplerinin tarihi kökleri hakkında da ip uçları elde edilebilecektir.

Yine “On yedinci Yüzyılda Dinî Hareketler” bölümü esasen muhtevası itibariyle Osmanlı Uç Toplumunda İslam bölümünün devamı niteliğindedir. Bu bölümde yazar; İslamiyet’in sıkı yorumu taraftarlarının devlet ve toplum üzerindeki etkileri, devletin tarafsızlık siyasetini benimsemesi, *Şah İsmail’e ve Şia’ya yakın gruplar* üzerinde baskılar ve sebepleri, sonuçta günümüze kadar intikal eden *toplumsal kırılmalar* üzerinde durmaktadır.

Konu bütünlüğü açısından kitabın yukarıda bahsi geçen bölüm ve kısımlardaki muhtevasının “Osmanlı’da Dini hareketler ve Devlet İdaresine Etkileri” başlığı altında mezc edilip okuyuculara sunulmasının daha uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Padişahlık Dönemi:Şeriat ve Kanun bölümünde; Fatih Sultan Mehmet Han öncesi ve sonrası itibariyle Osmanlı Devletinde padişahın sırf kendi iradesine dayanarak Şeriat’ın kapsamına girmeyen alanlarda kanun koyma yetkisi ve buna istinaden gelişen örfi-sultani hukukun niteliği ve kanunnameler incelenmektedir. Bu incelemede; hususi hukukta Şeriat hakim kaldığı, kamu hukukunda ise örfi-sultani ile büyük bir gelişme kaydedildiği dikkate sunulmaktadır. Kamu hukukundan kasıt askerlere, yani devlet hizmetinde olan ve maaş alan bütün sınıflara uygulanan; biri devlet teşkilatına, diğeri idare, maliye ve ceza sahasına ait kanunnameler ile reayaya yani asker haricidekilere uygulanan ceza, vergi kanunnameleridir.

Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi (1839-1918), Batılılaşma bölümü iki kısımdan ibarettir. Aslında kısımlara ayrılmadan tek metin halinde düzenlenebilecek bu bölümde gerileme ve yıkılma sürecine giren devlette kısmi ve toptan garplılaşma taraftarları ve onların tezlerine temas edilmektedir. Birinci kısmın son dört paragrafında ise kitabın sonunda olması gereken toptan garplılaşma sürecinin sonuçları, yazarın yorumu ve önemli bir telkini yer almaktadır.

İslâm-Hıristiyanlık Tartışmaları(1354-1662) bölümü özellikle Papa II. Pius’un Fatih’e mektubu(1461) ve Kanunî Sultan Süleyman’ın Martin Luther’e desteği ve sonuçları hakkında her ikisinin de siyasi karakterine vurgu yaparak bilgi verilmekte, yorumlar yapılmaktadır. Bölümün başlığı ile muhtevası orantısız, konunun bu hacimdeki bir kitapta incelenmesi imkansız ve kitabın amacı ile de uyumsuzdur. Diğeri bir noksanı ise inceleme döneminin sınırlı tutulmasıdır. Buna rağmen bu bölüm; döneme ait Türk Sultanlarının feraseti ve fakihlerinin hoşgörülerini yansıtmaları açısından değerlidir.

Overview bölümü; kitabın İngilizce özeti kabilinde yazılmıştır. Bu bölüme fazladan Osmanlı tebaası Hıristiyan’lar arasında İslamiyet’in kabul görüşü, yayılışı, devletle Hıristiyan Tebaası arasındaki ilişkiler ilave edilmiştir.

Değerlendirme: kitap yazarın girişte bahsettiği amaca hizmet etmiştir. Özellikle toplumsal fay hatları, kırılmalar ve bunların devlet yönetimi üzerindeki etkileri açıklıkla ortaya konmuştur. Ancak yazarın Haziran 2016 ayında, FETÖ ayaklanmasından hemen önce ilk baskısını yaptığı bu kitabın 145 ve 146. sayfalarında da açıkça dile getirdiği esaslı bir amacı daha vardır: Türkiye’de siyasi gücün nitelikçe *ihtilalci-cebriyeci-bürokratik iktidardan çoğulcu toplum iktidarına* evirildiği bu dönemde, sivil ve askeri bürokrasiye ve yazarın nitelemesi ile İslamcı Partilere; bu sosyal farklılaşmayı anlamalarını ve sosyal sorunları çoğulcu demokrasi içerisinde uzlaşarak çözmelerini telkin etmek. İlgili araştırma ve makalelerin de aşağıda sunulan sebeplerle ve bu telkini yapabilmek saiki ile kitaplaştırıldığı değerlendirilmektedir:

Halk; iki bininci yılda “*çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkmak*” ifadesi ile sloganlaştırılan garplılaşma projesinde seksen yıldır taahhüt edilen refahı ve güvenliği elde edememiş, ümidini yitirmiştir. Diğer bir deyişle teorisyenleri Dr. Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı vb., uygulayıcısı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve takipçileri olan Avrupa Aydınlanma Çağı’nın pozitif felsefesine bağlı toptan Garplılaşma düşüncesinin başlangıçtaki hedefleri ile seksen yıl sonra gözlemlenen sonuçları mukayese edildiğinde; sosyal olaylarda maddi ilimlerdeki gibi sebep sonuç ilişkileri kurularak arzulan değişimin sağlanamayacağı gerçeği ile karşı karşıya kalınmıştır.

Yaklaşık seksen yıl özeleştirisiz ve inanç halinde uygulanan garplılaşma projesi; günümüzde dinamik toplumlarda karşılaşılan ve kitap sayfa 145 paragraf 3 de ifadesini bulan *kimlik ve kültür bunalımına*, değişimi kabul ve ret edenler arasında *kutuplaşmaya* yol açmıştır.

Bu süreçte temsilcilerini oyları ile seçmeye alışan Türk halkı “*bu dünya öteki dünyadan daha önemlidir*” diyen, *üst yapıyı ithal hukuk ve müesseselerle öncelikle kuran* ve fakat *alt yapıda üretken olamayan* garpçılara karşı bu defa birikmiş sorunlara çare olur düşüncesi ile Milli Görüş sloganı ile İslami söylemlerde bulunan ve kalkınma vadeden siyasi partilere yönelmiştir.

Bu genel gidişatın bir sonucu olarak halkın muhafazakar çoğunluğu 2002 yılı seçimlerinde; 1998 yılındaki post modern darbe ile engellenen partinin devamı niteliğinde olan, fizik kanunları gibi eşya tabiatlı bir laikliğin yerine sosyal karakteri ağır basan bir laikliği, refahı ve iç barışı vadeden eden partiyi merkezdeki partileri saf dışı bırakarak iktidara taşımıştır. Bu, siyasette tam bir eksen değişimidir. O dönemde bürokraside ve güvenlik güçlerinde tehdit algılarını bertaraf ederek teşkilatını tamamlamış olan FG yapılanmasından destek alan bu İslamcı söylemli siyasi parti ile vesayetçiler olarak adlandırdığı Garpçılar ve onların gevşek takipçileri arasındaki iç çatışma 2007 yılında sonrakilerin mağlubiyeti ile sona ermiş ve fakat hemen arkasından 1960’lı yıllardan beri CIA destekli olduğunu öğrendiğimiz FETÖ ile iktidar arasındaki mücadele ülkeyi sarsmaya, devlet; büyüyen dış tehdit ortamında bir de iç çatışmaya sürüklenmeye başlamıştır.

İşte kitapla yazar tam bu dönemde muhataplarına bir ümitle seslenmekte, gerileme ve çöküşü *İslam’ın devlette tam uygulanmaması*, ya da tam aksine *dine ve bilahare garplılaşma ilkelerinden taviz verilmesine* bağlayan kesimleri; Türk toplumunun *din üzerinden kutuplaşmasını önleyecek ve*

muasırlaştırarak emek isteyen bir sentezde uzlaşmaya davet etmektedir. Kanaatimce bu davetin asli muhatapları öncelikle bilim insanları olmalıdır. Artık aciliyete bağlı zaruret ve taklit devri geçmiştir. Hem batı medeniyeti dünyasında hem de Türk toplumunda yeterli sosyal tecrübe ve kaliteli bilim insanları mevcuttur. Mesele; taklitten ziyade, araştırmalara, sahadaki gözlemlere dayanan, Türk milletinin yapısına uygun sosyal teoriler üretmek ve bunları cesaretle uygulamaktır. Bu da emek gerektirir. Bu yönde örnek kabilinde gösterilebilecek sınırlı çabalar vardır, artırılmalıdır.¹

Örneğin; kitap tanıtımını yapanın üzerinde çalıştığı, vatandaşların ülke arazisinin tamamına miras ortaklığı/elbirliği şeklinde malik olmaları, arazinin kullanma ve yararlanma hakkının; kırsalda 1200, şehirlerde 600 ayda tahsil oranına göre her yıl güncellenen rayiç bedelleri üzerinden kiraya verilmesi, gelirinin halka eşit oranda paylaşılması esasını getiren, kural olarak her bir vatandaşa, sonuçlarından bütün vatandaşların yararlanabileceği, tek başına dava açma yetkisi veren yeni bir mülkiyet rejimi. Böyle bir rejim değişikliği; bir taraftan halkın tamamının aidiyet duygusunu kuvvetlendiren ve diğer taraftan her vatandaşa ülke arazisinin her noktasında istisnasız mülkiyet hakkı veren, yerleşme ve yer değiştirme yönünden halkı ve yatırımcıları iktisadi davranmaya ve kira bedeli az alanları tercihe sevk eden, imar, iskan, iltica, mülteci, nüfus ve vatandaşlık politikaları açısından siyasi iktidarları sınırlayan, üniter devlet yapısını destekleyen, kişi ve toplumun ortak yararını Batı liberalizmin ferdiyetçiliğine tercih eden önemli bir medeni hukuk değişiklik teklifi olabilecektir.

Sonuç olarak; okuyuculara ve yeni baskısına rehber olmak üzere muhtevasının sıralanışına tenkitler yöneltilen bu kitap; İslam dinine sosyal ilimlerde ispat değeri olmayan inanç düzeyindeki tereddütlü bakış açısı hariç tutulursa, Türk halkının *kimlik ve kültür bunalımından çıkış ve gelişme çağı* arifesinde yazılmış, muhataplarını sosyal sorunların çözümünde uzlaşmaya davet eden faydalı bir yayın olmuştur.

¹ KSÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi 16 (2010) s. 149-190 Sekülerleşme Din İlişkisi: Kuramsal Bir Yaklaşım Ali BAYER